

A tanulás szerepe a marginalizálódó térségek fejlesztésében

A marginalizálódás jelenségének elméleti közelítése

A térbeli egyenlőtlenségek létrejöttének és újratermelődésének tudományos értelmezésében a gazdasági és politikai függőségi viszonyokra koncentráló kritikai megközelítés (Wallerstein, 1979), a gazdasági növekedés és a gazdasági átalakulás magterületeinek, illetve a kisebb gazdasági és politikai hatalommal rendelkező területek, továbbá a függőségek különféle formáinak elkülönítésével (Nagy, Timár, Nagy és Velkey, 2014) a marginalizáció jelenségének célzott vizsgálatát is előre vetíti. A koncepció ugyanakkor a „centrum” gazdasági-társadalmi folyamatait modellként felmutatva az eltérő fejlődési utak, lehetőségek korlátozásának irányába is hat, vagyis a mainstream-területek és a mainstream gazdaság-, illetve társadalomszervezési modell leegyszerűsítő követését erősíti.

Az egyenlőtlen területi fejlődés koncepciója (Smith, N., 2008) a tőke térbeli dinamikájában egyszerre értelmezett kiegyenlítő és differenciáló hatások elkülönítésével az áramlások fizikai kereteinek (infrastruktúra), az intézményi gyakorlatoknak, a tudáskészleteknek és a normáknak, értékeknek a szerepét hangsúlyozva, a szorosan vett gazdasági szempontokon túlmutató tényezőkre irányítja a figyelmet. E társadalmi kontextusok hangsúlyozása a gazdaság folyamatainak elemzésében a közösségek, hálózatok, kultúra, kulturális különbségek és az azokat meghatározó folyamatok előtérbe kerülését eredményezi (Granovetter, 1985).

A térbeli marginalizáció jelenségével foglalkozó gazdaságszociológiai kutatások szintén a gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszerekre, a gazdaság szereplőinek kapcsolati hálókbágyazottságára helyezik a hangsúlyt, és ebből kiindulva értelmezik többek között a rurális térségek differenciálódási folyamatait, szelektív marginalizálódását (Urry, 2000). A vidék-kutatásokban a hálózati kapcsolatokat egyes megközelítések – társadalmi tőkeként értelmezve azt – az előnyök-hátrányok forrásának tekintik (Bourdieu, 1985), más irányzatok pedig az egyének közötti kapcsolatokból eredő kölcsönösséget és bizalmat tekintik társadalmi tőkének (Coleman, 1988; Putnam, 1993). A társadalmi tőke újratermelődési folyamatainak elemzésekor azonban mindkét megközelítés az információt, a tudást, az ezek átadását (tanulás) segítő mechanizmusokat és a kapcsolatokat, hálózatokat és az azok mögötti interakciókat, közösségeket tekinti a legfontosabbnak.

A területi töketényezők differenciálódását, új, kiemelt jelentőségű tőkeelemek megjelenését és a belső hangsúlyok átrendeződését emeli ki Camagni modellje (Camagni, 2009), aki a telephelyelméletek hagyományos megközelítése, és az azt követő területi tőke értelmezések alaptényezőit (magán- és közjavak, illetve tárgyi és nem tárgyi javak) az ún. átmeneti javak keretjével egészíti ki. A korábbi négy mező, így újabb öttel kibővülve, egy kilenc elemű mátrixba rendezi a töketényezőket. A kibővített modell a „klubjavak” és „vegyes (hard+soft) javak” jelentőségének növekedésére és elkülönülésére hívja fel a figyelmet (Jóni, 2013). A tudás szempontjainak felértékelődése már abban tetten érhető, hogy a beékelődő öt mező mindegyike tudáselemekre, közösségi kapcsolatokra alapozott. A vegyes javak közé sorolt kapcsolati magánszolgáltatások és a kooperációs hálózatokba történő bekapcsolódás nélkül például a piacra (világpiacra) jutás napjaink hálózatok gazdaságában szinte lehetetlenné válik. A versenyképesség és a hatékony termelés (gazdálkodás, értékesítés) szempontjából pedig nélkülözhetetlenek a szintén vegyes javak közé sorolt ügynökségek hálózatán keresztül megszerezhető információk, tudáselemek. A tárgyi javak közé sorolt tulajdonosi hálózatok és közösségi javak pedig csak a kapcsolati tőkére alapozva jöhetnek létre, fejlődhetnek ki.

Az újabb szociológiai és geográfiai marginalizálódási értelmezések a „mainstream”-tól való eltérés mibenlétére koncentrálnak próbálják tetten érni a peremhelyzet és különösen a tartós peremhelyzet okait, következményeit. Eszerint a marginalizálódás több és más, mint a fejlődő-leszakadó, a gazdag-szegény, vagy a centrum-periféria elkülönítése. Lényege a társadalom széteséseként, a társadalmi integráció hiányaként ragadható meg (Giddens, 1984; Leimgruber, 2007; Sommers és Mehretu, 1998).

A marginalizálódás tehát nem egyszerűsíthető le a hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetre, hanem a társadalom működésének, szerveződésének, felépítésének mechanizmusában jelenik meg. A társadalom szétesése, a társadalmi (területi) integráció hiánya pedig a mainstream gazdasági-társadalmi folyamatokhoz történő csatlakozás hiányában, az azoktól való érdemi tartalmi eltérésben értelmezhető. Vagyis nemcsak a peremhelyzet válik láthatóvá, hanem az attól való eltérés komplex társadalmi rendszerekben, gyakorlatokban is felismerhető. Az elkülönülés az egyének, a társadalmi csoportok, a közösségek, a gazdasági szervezetek szintjén és területi szinten is értelmezhető, ráadásul számtalan átmeneti formát mutathat. A marginalizálódás társadalmi gyakorisága ugyanakkor visszahat magára a mainstream-re is. A margóra kerülés veszélyének érdemi növekedése ugyanis a társadalmi integráció zavaraként értelmeződve szinte automatikusan rendszerszerű (gazdaság- és társadalompolitikai) korrekciós beavatkozásokat, reintegrációs lépéseket eredményez.

Az elmaradó, vagy a tartósan eredménytelen reintegráció következménye lehet a gettósodás vagy társadalmi és térbeli izoláció (Ladányi és Szelényi, 1997), amit az exklúzió fogalmával írhatunk le. A társadalmi integrációnak ez a végletes hiánya a gazdaság térbeli folyamatait tekintve a helyi (lokális) piaci áramlásokból és az állami újraelosztás rendszereiből történő kiszorulásként, az elszigeteltségben jelenik meg, illetve az ezekben betöltött függő, diskurzusokat és intézményi gyakorlatokat befolyásolni nem képes szerep/helyzet kialakulásaként és tartós fennmaradásaként értelmezhető. Az izoláció azonban többnyire egyirányú, a globális gazdaság szervezetei számára (például multinacionális kereskedelmi hálózatok) a térség látható, elérhető piac, így az izoláció következtében a helyi gazdasági szereplők világpiacra történő kijutása korlátozottá válik, ugyanakkor a lokális piacon a világpiac szereplői versenytársként jelen vannak, érdemben korlátozva a helyi gazdasági szereplők piacra jutási esélyeit, a rövid ellátási láncok kialakulását.

Az izoláció gazdasági és társadalmi folyamatokat meghatározó jelensége a közlekedési és a kommunikációs hálózatokba történő bekapcsolódás akadályozottsága. Ezt tovább súlyosbítja a közszolgáltatások alacsonyabb szintű kiépítettsége és a magasabb szintű ellátásokhoz, szolgáltatásokhoz történő hozzáférés korlátozottsága. Mindez politikai, gazdasági és társadalmi függőséget eredményez, ami alacsonyabb szintű érdekartikulációt és érdekérvényesítő képességet jelent, ami az egyenlőtlen csereviszonyokban is tetten érhető. Az elszigetelődés az információkhoz és a fejlődéshez nélkülözhetetlen tudáshoz történő hozzáférést is jelentős mértékben korlátozza. A mindezekkel együttjáró fejlettségbeli elmaradás a szükséglet-kielégítés alacsonyabb szintjét eredményezi, ami a piaci szolgáltatások iránti kereslet visszaesésében jelenik meg. A közszolgáltatások, gazdasági-pénzügyi szolgáltatások és egyéb piaci szolgáltatások alacsonyabb szintű kiépítettsége, vagyis a helyi és a távolabbi magasabb szintű szolgáltatások kettőssége pedig a társadalmi egyenlőtlenség növekedése és a társadalom gyorsuló szétesése irányába hat.

Ha vizsgálódásainkat a tudás átadása, megszerzése egyéni közösségi és intézményes rendszereire szűkítjük, azon térségek esetében várható a marginalizálódás jelenségének további gyorsulása, ahol a területi tőke új tudáselemeinek felértékelődése nem következik be, az azok megszerzését, átadását, közvetítését szolgáló szervezetek (köz, magán, civil) továbbra is hiányoznak, az együttműködés nem jellemző, a kifelé vezető kapcsolati hálók szétöredeznek, a közösségek szétesnek, vagy befelé fordulóvá válnak.

A hivatkozott elméleti megközelítések a hazai vidékkutatók kereteit és tematikáját is nagyban befolyásolták. A rurális terek átalakulásával foglalkozó hazai szociológiai szakirodalmában is központi kérdéssé vált a hálózatok szerveződése a gazdaságban, a politikában és a társadalomban, vagy a helyi folyamatok, szereplők kapcsolódása e hálózatokba (Csurgó *et al.*, 2009). Megjelenik a fenti folyamatok helyi közösség felől történő közelítése is, és a vidéki térségek fennálló (térségen kívüli és belüli) hatalmi viszonyokba, intézményi gyakorlatokba történő beágyazottságának elemzése (Letenyi, 2000; Kovách és Kucerova, 2006). A kutatási eredmények ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a vidéki terek átalakulása nemcsak egyre bonyolultabbá – többek között például kapcsolatrendszereken, interakciókon keresztül történővé – válik, hanem a hálózatok létrejötte és alakulása további új függőségeket is eredményez, például a kapcsolatok, tudás, információ közvetítőitől (Nagy, 2014b), ami további marginalizációs folyamatokat gerjeszt a vidéki tereken belül is.

Vidékiiség és marginalizálódás

A vidéki térségek elkülönítésében és legfontosabb jellemzőinek meghatározásában a Csátári B., illetve Kovách I. és munkatársaik által végzett, lassan több évtizedes kutatásokra támaszkodom. A legáltalánosabb megközelítések a népsűrűség koncentrációja alapján határozzák meg a vidéki kistérségeket, majd statisztikai mutatók alapján sorolják azokat fejlettségük szerint különböző csoportokba. További szempontként a területhasználat jellegének és az abban bekövetkező változásoknak a figyelembevétele jelenik meg, és az így létrehozott mutatókat kombinálják a népesség kistérségi koncentrációjának mértékével (Csátári és Farkas, 2006). Ennek eredményeként nemcsak a felszínborítottság és a népsűrűség, hanem a város-vidék kapcsolat, kölcsönhatás is megjelenik az adatokban, amelyeket kiegészítve a térszerkezeti, településhálózati jellemzőkkel különítik el a hazai kistérségek sajátos térszerkezeti típusait (Csátári, 2007).

A vidékies térségekben zajló marginalizálódás folyamatainak értelmezésekor ezért külön figyelmet kell fordítanunk a területi elhatárolásban kiemelt szerepet betöltő szempontokra:

1. a jellemző területhasználatra, az agrártevékenységeket meghatározó termelési feltételekre és gyakorlatra, a szélesen értelmezett agrárgazdaság szerkezetére és különösen annak foglalkoztatási szerepére,
2. a térségek fejlettségét alapvetően befolyásoló elérhető szolgáltatásokra és azok szerkezetére (közzolgáltatások, gazdasági-pénzügyi szolgáltatások, közösségi, személyes szolgáltatások),
3. a város-falu kapcsolatokra (térségi szolgáltatások, elérhetőség, munkaerővonzás) és a településszerkezeti sajátosságokra, jellemzőkre.

Vizsgálódásainkat az elméleti keretek áttekintésekor kiemelt információ és tudásátadás, megszerzés (tanulás) intézményes, közösségi és egyéni rendszereire szűkítve, e három pont a foglalkoztatási helyzetre, az oktatás, képzés, tanulás széleskörű szolgáltatásainak (állami, piaci) és informális közösségi rendszereinek elérhetőségére, és azok területi, térségi jellemzőire egyszerűsíthető. A következőkben az elmúlt években vidéki térségekben folytatott empirikus kutatások tapasztalatait, az e kutatások során készített szakértői interjúból levonható témánkhoz köthető legfontosabb következtetéseit igyekszem összefoglalni.

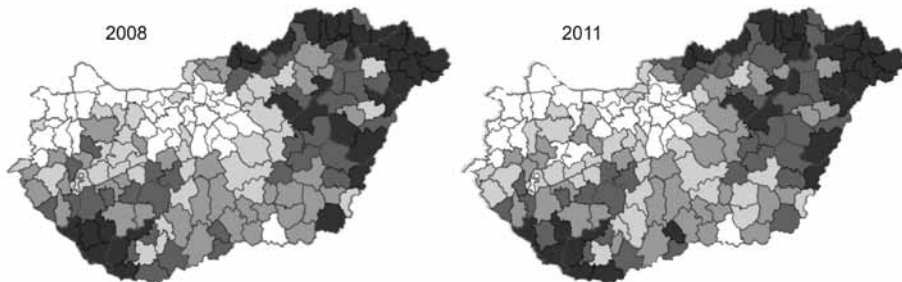
A marginalizálódó vidéki térségek foglalkoztatási jellemzői

Amennyiben a marginalizálódás, hátrányos helyzet értelmezésében rendre kiemelten figyelembe vett legfontosabb foglalkoztatási adatokat hosszabb időtávban vizsgáljuk, az ország térszerkezete szinte változatlan képet mutat. A kistérségeket azonos elemszámú ötödökbe sorolva, azok relatív helyzete alig néhány esetben változott. A változások (fel- vagy lelépés az ötödök között) a gazdasági válság időszakában (2008–2011¹ között) sem rajzolták át az ország térszerkezetét, legfeljebb egy szintet érintettek, és jellemzően negatív irányúak voltak. Ebben az időszakban mindössze kilenc kistérség javított relatív helyzetén, melyek az ország nyugati térségeibe és/vagy fő közlekedési folyosóikhoz kapcsolódnak. Az alsó és felső ötöd közötti eltérés közel nyolcszoros, a legjobb ötöd adatai 2-5, a legrosszabbaké 15-23% közötti értéket mutatnak (1. ábra).

Míndez a „bemerevedett” területi struktúrák meglétére hívja fel a figyelmet. A vidéki térségeket – néhány perspektivikus központhoz szorosabban kapcsolódó szuburbanizálódó településeggyüttest leszámítva – immár közel két évtizede súlyos válságjelenségek terhelik.

¹ 2011-ben még lényegesen kisebb mértékben torzították a foglalkoztatási adatokat a tömeges közfoglalkoztatási programok és a külföldi munkavállalás egyre növekvő aránya.

1. ábra Nyilvántartott álláskereső a 15-64 éves népességre vetítve (2008-2011, TeIR – saját szerkesztés, kvintilisek)

A szinte kezelhetetlenül súlyos foglalkoztatási helyzettel jellemezhető települések köre a kisebb központoktól nem túl távoli, nagyobb lélekszámú községeket is eléri, és nemcsak az országhatár menti térségekben, hanem a belső perifériákon is. A településsoros munkanélküli adatokban éles különbség figyelhető meg a kistérségek központjait adó kisvárosok és a térségek egyéb települései között. A járási központokba telepített közigazgatási feladatok és az e településeken megjelenő középfokú oktatási, egészségügyi közszolgáltatások közvetlenül is, de áttételesen további emelkedést jelentenek a foglalkoztatásban. E közpénzből finanszírozott, jellemzően magasabb iskolai végzettséget igénylő álláshelyek egyrészt önmagukban is emelik a vásárlóerőt, ami kiegészülve a környező települések lakói számára legközelebb itt elérhető kereskedelmi, pénzügyi és egyéb szolgáltatási funkciókkal, a versenyszféra foglalkoztatási szintjét is megemeli. A kistérségi, járási központok közül azok rendelkeznek kedvezőtlenebb foglalkoztatási adatokkal, melyek vagy egy nagyobb központ „árnyékában fekvé”, vagy hasonló méretű települések közelsége miatt a központi funkciókat csak részben láthatják el.

A közszolgáltatások elérhetősége, színvonala

Az elmúlt évek hatalmas változásokat hoztak a közszolgáltatások szervezésében. Empirikus vizsgálatunk során megpróbáltuk e változásokat szorososan a marginalizáció szempontjából értékelni:

- A közigazgatás átszervezésének hatásait pozitívnak, de nem lényeginek tartják a marginalizálódó, periférikus térségek szakemberei.
- A területfejlesztés intézményrendszerét illetően az alulról építkező tervezés logikáját, illetve a regionális szint háttérbe szorulását támogatnák, a „feltehetően nagyon hasonló terveket” eredményező „helyi előkészítés, de központi séma szerinti” módszertanától pedig a politikai szempontok fokozódó beszűrődése miatt tartanak.
- A pályázatok megvalósíthatósági tanulmányokkal, hatáselemzésekkel, konkrét tervdokumentációkkal történő alátámasztásában érdemi lemaradás jellemzi a térségeket, sokszor hiányzik az ehhez szükséges szakértelem és forrás.

- Az állami közszolgáltatásokhoz kapcsolódva többen határozottan hangot adtak annak a véleményüknek is, hogy az állam széteséseként értelmezhető az „állami utak” tarthatatlan állapota, járhatatlansága, illetve a településközi tömegközlekedés piaci logika szerinti szervezése, vagyis radikális visszaesése.
- A marginalizálódás szempontjából minden megkérdézt, szorosan kötődve a probléma foglalkoztatási alapjaihoz, az oktatást és annak intézményrendszerét említette a legfontosabb területként.

Az alapfokú és középfokú oktatás államosítása – minden megkérdézt véleménye szerint – immár egyértelműen az állam felelősségi körébe utalva a mindenki számára elérhető, képességei kiteljesítését lehetővé tevő oktatás-nevelés-képzés intézményes szolgáltatásainak biztosítását, a település lehetőségeit szűkítve, növeli a függőséget és csökkenti a település humán szolgáltatásokkal kapcsolatos érdekérvényesítési esélyeit. Abban is szintén teljes körű az egyetértés, hogy a korábbi időszakban a folyamatosan és egyre gyorsuló mértékben csökkenő állami normatívák, illetve az ezt kiegészíteni hivatott önkormányzati források differenciáltan jellemző hiánya miatt alakultak ki a képző intézmények szolgáltatásai közötti hatalmas színvonalbeli különbségek, legfőképpen az általános iskolák esetében. Mindez a jobb helyzetű, mobilabb családokat a városi szolgáltatások igénybevétele felé mozdította, ami a finanszírozás rendszere miatt gyorsította a szegregációt, és kritikus helyzetbe hozta a kistelepülések alacsony létszámú oktatási intézményeit, így e folyamat az állami átvételt követően sem oldódott, mérséklődött.

A helyben élők a marginalizálódás folyamatában az általános iskolai oktatás színvonalának csökkenését, a felső tagozat, illetve az iskola esetleges elvesztését tartották a közszolgáltatások teljes körét tekintve a legkritikusabbnak. A csak alkalmanként rendelő házi orvos, a helyi gyógyszerkiváltás lehetőségének hiánya, a távoli ügyelet, a nehezen elérhető járóbeteg-ellátás alig jelent meg problémaként. Az oktatási szakemberek között volt olyan, aki a családsegítés, gyermekvédelem, gyógypedagógiai ellátások, fejlesztő pedagógia helyi elérhetőségének kérdésekor a többcélú kistérségi társulások esetében megfigyelhető azon gyakorlatot említette az állami szolgáltatásszervezés veszélyeként, mely a városi intézmény (jelen esetben járás) hatáskörébe utalva ezt a feladatot, formálisan kipipálja azt, és közben a rászorulókat a városi intézményeknél érdemben szűkebb körben jutnak hozzá a tényleges segítséghez. Részben az oktatáshoz, részben a fogyatékosokkal élők helyzetéhez kötődve szintén fontos ellátási területként utaltak többen az egészségügyi ellátás és a szociális ellátás határán mozgó szolgáltatások (gyógypedagógia, terápiák, támogatói szolgálat, fogyatékosokkal élők nappali ellátása és foglalkoztatása, akadálymentesítés stb.), illetve az oktatáshoz kapcsolódó pedagógiai szakszolgálatok, pedagógiai szakmai szolgáltatások és a családsegítés, gyermekvédelem szociális intézményrendszerére.

E helyben érzékelhető jelenségek mellett, a vidéki oktatási-képzési szolgáltatásokat elemző kutatások több, témánk szempontjából is fontos jelenségre hívják fel a figyelmet. A középfokú oktatást az elmúlt években egy gyorsuló centralizációs folyamat jellemezte, különösen a szakiskolai képzés esetében. A magasabb iskolai végzettséget adó gimnáziumi és szakközépiskolai képzésekben a nagyobb városok egyre erőteljesebb elszívó hatása a kilencvenes évek közepe óta jellemző folyamat (Velkey, 2013). A leghátrányosabb helyzetű családok gyermekei lényegesen nagyobb arányban morzsolódnak le a szakképzettség megszerzése előtt, ha a képzést távolabbi, és különösen akkor, ha napi ingázással el sem érhető helyen kénytelenek igénybe venni (Nikitscher és Velkey, 2012).

A kis- és középvárosi oktatási intézmények immár hosszabb idő óta egyértelműen érzékelhető tévesztése az elméleti felvezetésben hivatkozott humán szempontok fokozott figyelembevételét szinte lehetetlenné teszi. Ezekre az intézményekre nemcsak az iskola-rendszerű képzés bázisaiként, vagy a felnőttoktatás, a munkaerő-piaci képzések helyszíneként van szükség, hanem a tudásra érzékeny, tanulásban érdekelt szakemberek megtartása, illetve a modern gazdaságban való alkalmazhatóság feltételeként immár szinte minden ágazatban joggal elvárt konvertálható, magas színvonalú általános ismeretek (kommunikációs képességek, vállalkozói, pénzügyi ismeretek, szövegértés, nyelvtudás, IT) elsajátítása, illetve a „tudástranszfer” intézményi hátterének megteremtése miatt is. A marginalizálódó térségek immár több mint két évtizedes strukturális munkanélkülisége hosszabb távon csak a tudásszint emelésével haladható meg.

Közösségi aktivitás

A ma – minden megkérdezett szerint – szétesőnek nevezhető helyi társadalmak átalakulásában a meghatározó folyamatok az interjúk alapján a következő címszavakban foglalhatók össze:

A tsz-világ mindennapjai (háztáji, melléküzemág, kaláka, teljes foglalkoztatás, garantált piacra jutás, közösségi felelősség, fejlődés, gazdagodás, munkaközpontú hétköznapiak, önkiszákmányolás, atomizálódás) egy mindenki számára perspektívát, boldogulást jelentő, összefogáson alapuló aktív helyi közösséget jelentettek.

A rendszerváltás gazdasági okai és következményei (nemzetközi piacvesztés, fizetés-képtelenség, sorban állás, az élelmiszeripar összeomlása, az integrált termelési rendszerek összeomlása, verseny, kiszolgáltatottság, súlyos foglalkoztatási problémák), előbb drasztikusan, később fokozatosan felszámolták a perspektívákat, az anyagi boldogulás esélye egyre kevesebbek kiváltsága lett.

A helyi közösség (önkormányzat) forrásainak és hatásköreinek kiürülése (a közösségi szolgáltatások leépülése, súlyos különbségek a szolgáltatások színvonalában, a közösségi terek szűkülése, piacosodása, a személyzet eltűnése) nagyban korlátozta a közösségi összefogás és aktivitás lehetőségét, a színvonalas szolgáltatások elérésének esélye pedig érdemben szűkült helyben, ami a jobb helyzetű, jó érdekérvényesítő képességű csoportokat a nagyobb központok felé fordította.

A „viháros” közélet (a széles körű összefogás, együttműködés szinte lehetetlenné válik, minden átpolitizálódik, minden a hatalom logikája alapján értelmeződik) leszivárogyva a falvakba is, a széles körű összefogás, együttműködés esélyét szűkítette, ami a polarizáció, a társadalmi szembenállás, türelmetlenség erősödésében jelent meg.

A közép- és kisvárosok munkaerővonzó szerepkörének radikális visszaesése, a helyközi közlekedés leépülése, az úthálózat, infrastruktúra folyamatos és egyre gyorsuló amortizációja, lerobbanása, a mindennapokban tovább korlátozta különösen a nehezebb helyzetű társadalmi csoportok térhasználatát, a jobb helyzetűeket pedig egyre nagyobb arányban taszította immár a központba költözés felé.

Elveszett, eltűnt a helyi társadalom többségének létalapja, a társadalmi és térbeli mobilitás lehetőségeinek beszűkülése pedig felerősítette a korábban is jellemző szelektív migrációt. Visszaszorultak a falvaikba az azt elhagyni képtelen, rendszeres jövedelem nélküli tömegek. Azok pedig, aki elkerültek tanulni, máshol sikeressé váltak, nem tértek vissza, sőt szüleik, sokszor nagyszüleik is követték őket. A sikeres agrárvállalkozók vagy a központok-

ba költöztek, vagy élesen elkülönültek fogyasztásukban, szabadidejük eltöltésében a helyi, jövedelem nélküli tömegektől.

„A mi falunk, ha a közösség aktivitását és a helyi összefogást egy tízes skálán kellene osztályozni, legfeljebb az egyes értéket éri el.” – mondta egy dél-békési polgármester, miközben a nyolcvanas évek közepének időszakát értékelve 7-8 pontot adott volna. „Én már nem attól félek, hogy éhséglázadás lesz, hanem attól, hogy egymást fogjuk legyilkolni, hogy élhessünk.” – értékelte a társadalom szétesését egy zempléni aprófaluban élő többgyermekes cigányasszony. „A semmittevés életformája immár nem etnikai karakterű, hanem az élethelyzethez, a perspektívatlansághoz kötődik, és a fiatal és középgenerációk egyre jellemzőbb sajátja” – mondta az egyik kistéleplülés polgármestere.

A közösségi aktivitás csökkenése minden területen tetten érhető, aktivitás talán a nyugdíjasok, a fogyatékosokkal élők, illetve az életforma részévé váló egyes szabadidős (vadász, horgász) és sporttevékenységek esetében maradt jellemző. E rendszeres tevékenységek csak kevesek számára jelentenek a mindennapokban átélt közösségi élményt, az a többség számára a széles körben elterjedt hazai gyakorlat szerint legfeljebb a „nagy össznépi mulatozásra alkalmat adó fesztiválokhoz” (búcsú, falunap, gasztronómiai rendezvény stb.) kötődik. Több kisebb településen is tapasztalható, hogy fontos társadalmi integrációs szerepet tölthetnek be, különösen a cigányság összetartásában és a cigányok és magyarok együttműködésében, a kiségházak. A pozitív hatás a szervezett közösség, a rendszeres találkozások és a mások (többség) által is elfogadott, támogatott értékrend együttes következménye. Ugyanakkor ellentétes példaként említhetők azon települések, ahol a helyi cigány kisebbségi vezető épp abból a néhány családból kerül ki, akik „élősködnék másokon” – mondja a polgármester –, félelmet generálva a településen, és függőségben tartva több cigány családot is (ami nem melleleg az újrávalasztásukat is biztosítja).

*

A helyi társadalom, a helyi közösségek szétesésének megállítása, visszafordítása, a társadalmi szolidaritás, kohézió erősítése, vagyis a közösségfejlesztés több ok miatt is kiemelten fontos feladat a hátrányos térségek, települések fejlesztésében:

- A marginalizálódás oldásában kiemelt jelentősége van a helyi közösségeknek. A mindennapokban átélt közösségi élmény, kiterjedt, széles körű társadalmi kapcsolatok adhatják a társadalmi összefogás alapját, csökkenthetik a polarizációt, a társadalmi csoportok szembenállását, új erőforrásokat szabadíthat fel, és érdemben csökkentheti az egyes emberek, kisebb csoportok kiszolgáltatottságát, függőségét.
- A modern társadalmakban a szervezett tanulás fő feladata a kompetenciák fejlesztése. E kompetenciák között kiemelten fontos szerepe van azoknak, amelyek képessé tesznek a személyes tanulásra. A személyes tanulás a mindennapokban zajló folyamat. Nemcsak új ismereteket ad, tapasztalatokat biztosít, hanem a személy és közösségei társadalmi integrációját is elősegíti. A személyes tanulás csak közösségekben történhet, és aktivitást feltételez, nemcsak az egyéntől, hanem a közösségeitől is.
- Az élethosszig tartó tanulás fő területe immár a szervezett tanulásról, a mindennapokban és a közösségekben zajló közösségi tanulásra, szociális tanulásra helyeződik át.
- Tudás nélkül a kedvező adottságok (természeti, környezeti, társadalmi), a helyi erőforrásokra alapozó fejlesztések nem lehetnek sikeresek. Működő közösségek, hálózatok, kapcsolatok nélkül pedig nincs tudás és nincs esély a versenyképesség növelésére.

IRODALOM

- BOURDIEU, P. (1985): *The social space and the genesis of groups*. Springer, Dordrecht
- CAMAGNI, R. (2009): Territorial capital and regional development. In: *Handbook of regional growth and development theories*. (eds: R. Capello, p. Nijkamp) pp. 118-132. E. Elgar, Cheltenham, Northampton.
- COLEMAN, S. J. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, 95-120.
- CSATÁRI BÁLINT & FARKAS JENŐ. (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. *Tér és Társadalom*, (20. évf.) 4. sz. 97.
- CSATÁRI BÁLINT (2007): Adatok és gondolatok az európai és a magyarországi vidékekről. *A falu*, (22. évf.) 2. sz. 13-24.
- CSURGÓ B., KOVÁCS I. & MEGYESI B. (2009): Helyi hálózatok Európában és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XVIII/2, 120-141.
- GIDDENS, A. (1984): *The Constitution of Society*. Cambridge, Polity.
- JÓNI GY. (2013): A területi töke fogalmi megközelítései *Tér és Társadalom*, 27. évf. 1. sz. 30-51.
- A 2010. évi árvíz Borsod-Abaúj-Zemplén megyében* (2012) Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.
- KOVÁCH I. (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkor magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Argumentum. Budapest. 244. p.
- KOVÁCH, I., & KUCEROVA, E. (2006): The project class in Central Europe: the Czech and Hungarian cases. *Sociologia Ruralis*, 46 (1): 3-19.
- LADÁNYI J. & SZELÉNYI I. (1997): Szuburbanizáció és gettósodás. *Kritika*, 7. pp. 4-12.
- LEIMGRUBER, W. (2007): Geographical marginality – past and new challenges. In: *Issues in Geographical Marginality* (eds: G. Jones, W. Leimgruber, E. Nel) pp. 3-12. Rhodes U. Grahamstown.
- LETENYEI L. (2000): Innovációs láncok falun. *Szociológiai Szemle* 4., p. 40-56.
- NAGY E., TIMÁR J., NAGY G., & VELKEY G. (2014): The everyday practices of the reproduction of peripheralily and marginality in Hungary. In: Lang, T., Henn, S., Ehrlich, K. és Sgibnev, W. (szerk.): *New Geographies of Central and Eastern Europe Palgrave-Macmillan*, London (in press/megjelenés alatt)
- NAGY E. (2014): Függőség és egyenlőtlen fejlődés a vidéki terekben – az élelmiszer-ágazat változó erőviszonyai és lokális bégyazottsága. In: Nagy G. és Nagy E. (szerk.): *Polarizáció–Függőség–Krisz – Eltérő térbeli válaszok*. MTA KRTK RKI, Békéscsaba (in press/megjelenés alatt)
- NIKITSCHER P. & VELKEY G. (2012): „Mert az iskolának maradnia kell!” Közoktatási feladatellátás a Pásztói kistérségben. – In: Balázs É. és Kovács K. (szerk.) *Többcélú küzdelem: Helyzetképek a kistérségi közoktatásról*. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet (OFI). 207-241.
- PUTNAM, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. N. J. Princeton University Press.
- SMITH, N. (2008): *Uneven development: nature, capital and the production of space*. Verso Books; 132-206.
- SOMMERS & L. M., MEHRETU, A. (1998): International perspectives on socio-spatial marginality. In: *Perceptions of marginality. Theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space* (eds: H. Jussila, W. Leimgruber, R. Majoral) 135-145. Aldershot, Ashgate.
- URRY, J. (2000): *Sociology of time and space*. Blackwell, Oxford.
- VELKEY G. (2013): Dinamikus egyensúlytalanság. (A hazai közoktatási rendszer szétesése, felforgatása és a konszolidáció esélye) MTA KRTK RKI, Pécs-Budapest-Békéscsaba. 213 p.
- WALLERSTEIN, I. (1979): *The Caoitalist World-economy*. Cambridge: Cambridge Unviersity Press.